DOI: 10.37520/amnpsc.2021.018

ACTA MUSEI NATIONALIS PRAGAE
Historia litterarum | roč. 66 | 2021 | čís. 3–4 | s. 72–79

PRUSKO-FRANCOUZSKÁ VÁLKA V KRAMÁŘSKÝCH TISCÍCH*

Martin Drozda (Brno)

The Franco-Prussian War in Chapbooks

Abstract: The study deals with the Franco-Prussian War in chapbooks. This conflict provided the last major stimulus for this medium, which gradually disappeared in the second half of the 19th century. Chapbooks on the subject of the Franco-Prussian war comprised mostly broadside ballads, but prayers and small prose prints were created as well. The importance of satirical songs significantly increased at that time. The article studies the interpretation of the war conflict in chapbooks, especially the glorification of French commanders and the authors' hatred for Prussian soldiers, which stemmed from the defeat of the Austrian army in 1866. Attention is also paid to reflections on the main figures in the conflict (Napoleon III, Otto von Bismarck). The paper shows the genre diversity of chapbooks in the second half of the 19th century, at a time when they were gradually disappearing.

Keywords: Napoleon III – broadside ballads – broadside prints – Franco-Prussian War – Battle of Sedan

Téma prusko-francouzské války v loňském a letošním roce výrazně rezonovalo ve francouzské historiografii. V souvislosti se 150. výročím konfliktu, který dal vzniknout francouzské třetí republice, byla vydána celá řada monografií.[1] Vojenské písně představují jeden z nejčastějších uměleckých projevů spojených s válečnými konflikty a prusko-francouzská válka v tomto případě nebyla výjimkou.[2] I když životnost takovýchto písní většinou nepřekročí délku života účastníků konfliktu, představují důležitý pramen pro dobovou mentalitu a mohou i s velkým odstupem podat důležitá svědectví o dobovém vnímání konfliktu. Zatímco německé a francouzské písňové skladby už byly dříve analyzovány,[3] české kramářské písně o prusko-francouzské válce zůstávají zatím stále stranou zájmu.

Kramářská píseň prošla za dobu své existence značnými proměnami. Tematické zaměření na prusko-francouzskou válku spadá do její pozdní fáze, kdy už byla výrazně za zenitem, nicméně právě tento konflikt je spojován některými autory s jejím posledním výraznějším vzepětím.[4] Doba hlavního rozvoje české kramářské písně spadá do 18. a první poloviny 19. století.[5] Postupná alfabetizace společnosti totiž vytvořila vhodné podmínky pro úspěch a masivní rozšíření těchto drobných tisků, které nedělaly omezeně vzdělanému obyvatelstvu větší problémy při čtení. S narůstající vzdělaností a rozvojem tiskařského řemesla, které se v průběhu 19. století přetvářelo do samostatného průmyslového odvětví, však narůstal vliv dalších, do té doby méně rozšířených, tištěných médií, zejména novin a knih. To vedlo k postupnému zániku tištěných kramářských písní, resp. jejich transformaci do jiných podob tištěné produkce (kuplet, šlágr). Kromě kramářských písní proniklo téma prusko-francouzské války také do dalších typů kramářských tisků. Předkládaná studie si klade za cíl analyzovat reflexi prusko-francouzské války v kramářských tiscích na českém území, a dále sledovat, jaké typy kramářských tisků v souvislosti s tímto konfliktem vznikaly.

Kramářské písně spojené s válečnými událostmi mají v české tištěné produkci velmi dlouhou tradici.[6] Válečné konflikty se v nich objevují již od 16. století, tehdy především v souvislosti s tureckými válkami, v pozdějším období se z nich dovídáme i o třicetileté válce, pruských a napoleonských válkách,[7] celé řadě konfliktů 19. století, mimo jiné také o prusko-rakouské válce, o které vzniklo těchto písní velké množství.[8] Většinou bývají tyto skladby dávány do souvislosti se zpravodajskými písněmi, což vytváří významný argument pro tezi, že kramářské písně lze chápat

* Publikace vznikla v rámci Institucionální podpory na dlouhodobý rozvoj výzkumné organizace – Moravská zemská knihovna v Brně.

[1] Jako příklad může posloužit např.: BOURGUINAT – VOGT 2020; HENRYOT – MARTIN 2020; GOUTTMAN 2020.

[2] V textu je používán termín prusko-francouzská válka. Toto označení vychází jednak z pramenů, ve kterých je tento termín používán, s jedinou výjimkou, vždy a užívá se tradičně i v české odborné literatuře. V zahraniční literatuře je úzus nejednotný. Lze se setkat jak s označením prusko-francouzská (*la guerre franco-prussienne*), tak francouzsko-německá válka (*la guerre franco-allemende*). Viz DELUERMOZ 2014, s. 307; BOURGUINAT – VOGT 2020.

[3] CORNEJO 2004; NICOLAS 2016.

[4] VOIT 2008, s. 496.

[5] SMETANA – VÁCLAVEK 1949, s. 12; BENEŠ 1970, s. 31; KOSEK 2020, s. 9.

[6] SCHEYBAL 1990, s. 93–97; SMETANA – VÁCLAVEK 1949, s. 28–29; KOSEK 2020, s. 46–47.

[7] FIALA 1989.

[8] PLETKA 1966.

© 2021 Martin Drozda, published by the National Museum. This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 License.

v jistém smyslu za předchůdce novinového zpravodajství.[9] Tato teze byla v posledních letech podrobena značné kritice, protože vede k výraznému upozaďování značné části kramářské produkce.[10] I předkládaná studie si klade za cíl objasnit, do jaké míry byla v případě kramářských tisků o prusko-francouzské válce důležitá zpravodajská funkce.

Autorství, tisk a distribuce

Autorství kramářských textů představuje poměrně složitý problém. Do kramářských tisků se totiž dostávaly texty lidové, přebírané ze starších tisků a texty některých duchovních. Objevovaly se v nich i texty tzv. „kramářů", tedy typických autorů kramářských písní, většina starších tisků byla však anonymní. Z těchto důvodů lze jen s obtížemi pracovat s jednotnější koncepcí tzv. „kramářského autora".[11] Výhodou písní z prusko-francouzské války je, že všechny vznikly v relativně krátkém období, a navíc v době, kdy už řada autorů svá jména v tiscích běžně uváděla, pravděpodobně ve snaze zajistit si reklamu pro svou tvorbu. V případě nalezených písní o prusko-francouzské válce má autora na titulní nebo poslední straně uvedena zhruba polovina z nich,[12] zcela mezi nimi převažuje František Hais jako autor tří skladeb. I další uvedené autory představují zejména známí tvůrci kramářských písní, jako byl např. Jan Ježek, Jan Kratochvíl nebo Václav Josef Krejza. Jednalo se především o déle působící kramářské zpěváky, kteří využili příležitosti populárního námětu ke složení potenciálně komerčně úspěšných skladeb.[13]

Odrazem zavádění autorských práv ve druhé polovině 19. století jsou četné zmínky o zákazu patisku a zdůrazňování práv autorů na sepsaná, resp. vytištěná díla.[14] Důvod těchto poznámek je nutné chápat vzhledem k běžné praxi kopírování kompletní sazby kramářských tisků produkovaných jinými tiskárnami v předcházejícím období, což umožňovalo výrazné snížení nákladů na jejich produkci. Interpretačně náročnou otázkou potom zůstává, zda tisky bez uvedeného jména autora vznikly na zakázku pro konkrétní tiskaře, nebo vznikly zadáním textů do tisku kramáři, kteří mohli, ale také nemuseli být autory.[15] O pokračování původní praxe patisku jsou dokladem i kramářské písně vztahující se k prusko-francouzské válce. Jeho existenci dokládají např. tisky Františka Haise (*Truchlivá píseň o válečném hluku v Evropě, pro naše občany*) a Jana Kratochvíla (*Žalostná píseň o strašné válce německo-francouzské roku 1870*), které byly kromě původních verzí se jmény autorů vytištěny bez autorských údajů v jindřichohradecké a novobydžovské tiskárně,[16] anonymní *Novou píseň o veliké válce francouzské* vytištěnou u Josefy Bergerové v Litomyšli otiskla ve stejném znění také tiskárna Amálie Škarniclové v Hranicích.[17] O svérázném způsobu chápání autorství vypovídá také to, že stejnou píseň dokázali uvádět pod podobným názvem za svá vlastní díla i dva různí autoři.[18]

Největší množství sledovaných tisků vyprodukovala tiskárna Jana Spurného v Praze, následovala ji tiskárna Josefy Bergrové v Litomyšli a Josefa Zvikla v Mladé Boleslavi. Tyto tiskárny v té době produkovaly množství kramářských tisků, zejména v převládajícím osmerkovém formátu. Tento formát byl zcela dominantní také mezi sledovanými tisky, výjimku představuje pouze dvojice vyhotovení (tisk v Jihlavě a Litomyšli) satirické *Nové písně o Francouzích*, která je vytištěna v šestnácterkovém formátu. Jihlavská i litomyšlská tiskárna v té době patřily k jedněm z posledních, které tisky tohoto formátu ještě produkovaly. Nakladateli byli většinou buď sami autoři, kteří své skladby také distribuovali, nebo další kramáři, kteří zadávali do tiskáren cizí skladby. U necelé poloviny tisků údaj o nakladateli chybí, a lze se tak jen dohadovat, zda nakladatelem byl tiskař, který následně tisky prodával, nebo jím byl neznámý kramář, který své jméno z různých důvodů na tisk uvádět nechtěl. Pouze v jednom případě se tiskař v impresu explicitně uvádí i jako nakladatel.[19]

Tisky byly distribuovány způsobem pro ně typickým, tedy prodejem na trzích, ulicích, případně podomně jednotlivými kramáři. Ne vždy musel být jejich prodej spojen se zpěvem, v případě např. chrudimského zpěváka Jana Kratochvíla lze však předpokládat i předzpívávání textu před diváky. Část produkce se distribuovala i v jednotlivých tiskárnách a jim přidružených prodejích.[20]

Historická událost v textu kramářských písní

Prusko-francouzská válka bývá někdy označována za první konflikt moderní doby, výrazně ji totiž ovlivnil

[9] ŠIMEČEK – TRÁVNÍČEK 2014, s. 81; BENEŠ 1968, s. 167.
[10] IVÁNEK 2017, s. 201.
[11] S tímto pojmem pracuje např. BENEŠ 1970, s. 19.
[12] Za korpus kramářských tisků k předkládané studii posloužily tisky z fondů Moravské zemské knihovny v Brně (dále MZK Brno) a Knihovny Národního muzea v Praze (dále KNM), tedy institucí, které disponují v současné době největšími sbírkami kramářských tisků. Přihlédnuto bylo i k některým regionálním sbírkám. Jeden použitý tisk pochází z Regionálního muzea ve Vysokém Mýtě. Celkem se podařilo dohledat 18 kramářských tisků, které se přímo vztahují k prusko-francouzské válce.
[13] Viz např. SMETANA – VÁCLAVEK 1949, s. 19; SCHEYBAL 1955, s. 72–96; MIKANOVÁ 2017, s. 16–17.
[14] VOIT 2008, s. 674. *„Patisk se zakazuje a právo na tuto píseň si spisovatel výslovně podržuje."* (KNM, sign. KP A 45/1); *„Patisk se vyhražuje."* (MZK Brno, sign. VK-0000.720, přív. 3); *„Přetisk a patisk se výhradně zakazuje."* (MZK Brno, sign. VK-0000.454,9); *„S vyhrazením si práva patisku doslovného."* (MZK Brno, sign. VK-0010.539).
[15] Neobvyklou situaci nacházíme např. u skladby *Nová píseň aneb bolestná upomínka na francouzsko-pruskou válku roku 1870*, jejímž autorem byl František Hais, ale do tisku (tiskárna Jana Spurného v Praze) ji podal Václav Lisa (zpěvák z Nové Vsi), který v tisku uvádí jak jméno původního autora, tak frázi: *„Patisk se vyhrazuje."* MZK Brno, sign. VK-0000.720, přív. 3.
[16] MZK Brno, sign. VK-0011.726; KNM, sign. KP R. Hlava 618.
[17] MZK Brno, sign. VK-0010.991, VK-0015.432.
[18] Píseň s incipitem *„Poslyšte vlastenci smutné zpívání"*, kterou sepsal Václav Josef Krejza a vydala tiskárna Jana Spurného v Praze, vyšla také nákladem J. Kafky (tiskem J. Zvikla v Mladé Boleslavi). V druhém případě je za textem uvedeno také Kafkovo jméno a tisk neobsahuje žádnou zmínku o pravděpodobném původním autoru Václavu Josefu Krejzovi. MZK Brno, sign. VK-0000.748, přív. 11, VK-0000.079, přív. 25.
[19] MZK Brno, sign. VK-0000.748, přív. 11.
[20] KOSEK 2020, s. 17–18; SCHEYBAL 1990, s. 19–25.

Žalostná pjseň
o ſtraſſné válce
německo-francouzſké
roku 1870 a 1871
(dle telegrafických zpráv ſepſaná).
Liſt S. Pospjſſila w Chrudjmi

Obr. 1. Titulní list *Žalostné písně o strašné válce německo-francouzské roku 1870* od chrudimského zpěváka Jana Kratochvíla. Informace o tom, že píseň byla sepsaná na základě telegrafických zpráv, silně kontrastuje s archaickým dřevořezem na titulní straně. MZK Brno, sign. VK-0010.539.

vědecko-technický pokrok.[21] Během tohoto konfliktu byl už běžně využívaný telegraf, vojsko používalo k transportu významně železnici, obleženou Paříž opouštěli vybraní jedinci v horkovzdušných balonech a francouzská armáda v konfliktu využívala mitrailleusy, tedy zbraně fungující na bázi jednoduchého kulometu. Užití těchto technických novinek v praxi mělo značné dopady na strategii i organizaci vedení války v pozdějším období. Výrazné dopady měl tento konflikt i na poli zahraničněpolitickém. Právě tato válka umožnila vznik sjednoceného Německa a dala vzniknout i německo-francouzskému revanšismu, který výrazně ovlivnil politické dějiny celého 20. století. Přes tyto skutečnosti není této události v české vědě věnována výraznější pozornost,[22] a nejinak je tomu i v případě kramářských tisků, které tuto válku reflektují.

S kramářskými písněmi o válečných událostech bývají typicky spojovány písně zpravodajské.[23] V případě těch o prusko-francouzské válce dominuje líčení průběhu tažení ve čtyřech písňových textech.[24] Hned u tří z těchto textů byli jejich tvůrci známí autoři kramářských písní: František Hais, Václav Josef Krejza a Jan Kratochvíl. Poslední píseň, ve které je průběh tažení nejpodrobnější, autora neuvádí. Důvod lze pravděpodobně hledat v ostrých slovních výpadech vůči Otto von Bismarckovi, které by mohly autorovi v budoucnu uškodit. Tyto písně popisují průběh tažení v rané fázi konfliktu. Zmiňují počáteční střety u Saarbrückenu, Weisenburku a Werthu a pokračují stažením francouzských vojsk k systému opevnění okolo Mét. Výjimku představuje píseň Jana Kratochvíla, která líčí pouze události prvních týdnů konfliktu, z čehož lze předpokládat, že vznikla pravděpodobně ještě v průběhu srpna 1870.[25] Zbylé tři písně pokračují líčením tažení střetem u Sedanu a následným pochodem Prusů na Paříž. Sympatie k Francouzům vedly k výraznému upozadění bitvy u Sedanu, která bývá jen mlhavě zmíněna. Místo tohoto střetu v písních někdy není ani uvedeno a autoři se omezují na stručné vylíčení bitvy, při které byl zraněn maršál MacMahon a tisíce Francouzů padly do zajetí. Narativní linku první fáze války ukončuje příchod německých vojsk k Paříži a její obležení.

Druhé fázi války se věnují pouze dvě písně.[26] V obou se vyskytuje zmínka, že události se odehrály v listopadu 1870, tedy v době, kdy byla Paříž již obležená, ale ve francouzských regionech se formovala nová republikánská armáda.[27] Obě zmiňované písně už rezignují na snahu vyprávět velký příběh tažení a omezují se více na konkrétní epizody zaměřující pozornost na příklady zločinů pruských vojáků na civilním obyvatelstvu. Údaje o místech střetů, zejména Orléansu, o který se vedly během podzimu opakované boje, tak dotváří pouze kulisy vyprávěných příběhů. Z jedné zmínky se dovídáme také o bojích východní armády o francouzskou pevnost Belfort v Alsasku. Události z listopadu roku 1870 tak uzavírají příběhy z prusko-francouzské války v kramářské písni. Čím dál jasnější prohra Francie a stále více klesající naděje na odplatu porážky z roku 1866 vedla i k opadnutí zájmu o písně na toto téma. Z kramářských tisků se tak už nedovídáme o francouzské kapitulaci, Adolphu Thiersovi ani Pařížské komuně.[28]

Krátký rozsah jednotlivých skladeb vedl k omezení příběhu na několik málo osob. Pouze třikrát v písních vystupuje císař Napoleon III. a vždy jen velmi okrajově.

[21] TARABA 2006, přebal.
[22] V současné době existují pouze dvě česky vydané monografie věnující se této válce: TARABA 2006; KUPKA 2009.
[23] Např. KESSLER 2017, s. 34.
[24] MZK Brno, sign. VK-0000.720, přív. 3, VK-0000.748, přív. 11, VK-0010.539; Regionální muzeum ve Vysokém Mýtě, sign. KP 34.
[25] MZK Brno, sign. VK-0010.539. Tuto píseň vytiskl Stanislav Pospíšil v Chrudimi pro místního kramářského zpěváka Jana Kratochvíla, vzhledem ke zmiňovaným událostem pravděpodobně ještě v srpnu 1870. Identický text vytiskl Karel Kastránek v Novém Bydžově v roce 1871, tedy v době, kdy byl text už zcela neaktuální, viz KNM, sign. KP R. Hlava 618.
[26] KNM, sign. KP A 44/1, KP A 45/1.
[27] BOURGUINAT – VOGT 2020, s. 86–107.
[28] K průběhu konfliktu: BOURGUINAT – VOGT 2020; TARABA 2006; KUPKA 2009, s. 206–222; HRYCH 2000, s. 502–507.

V textu Jana Kratochvíla se nachází zmínka o jeho zbožnosti, když na začátku tažení prosil o boží pomoc, Václav Josef Krejza v písni vůči Napoleonovi III. už vystupuje kriticky, když shrnuje sedanskou bitvu slovy: *„Toho pak Prusové ostře stíhali* [maršála MacMahona, pozn. autora]*, polovic armády i s ním zajali, i také císař nechal se vzíti, kterého Francouzi nechtějí míti.“*[29] Roli víceméně pasivního pozorovatele mu přisoudil i František Hais: *„Šedesát tisíc vojska, do zajetí padlo, Napoleon smutně kouká, srdce se mu chvělo, ruce spíná, k nebi hledí, pruským vojskem obklopený, již je po slávě jeho.“*[30] Naopak maršálové Bazaine a MacMahon jsou líčeni jako „slavní generálové“, kteří i přes neustálé porážky francouzské armády hrdinsky vzdorují pruským vojskům a způsobují mu těžké ztráty. Fatální nerozhodnost Françoise Achilla Bazaina a jeho neschopnost aktivněji zasáhnout do boje, která byla po skončení války tvrdě kritizována a vynesla mu u soudu trest smrti, později zmírněný na 20 let vězení, písně zcela ignorují.[31] V případě Bazaina byla oslavována především jeho odhodlanost bránit francouzskou pevnost Méty a podnikání odvážných výpadů proti obléhatelům, MacMahonova porážka u Sedanu byla přičítána předání velení méně zkušenému veliteli poté, co byl maršál MacMahon v bitvě zraněn.

Naopak zcela negativně jsou vnímány postavy z pruské strany. V písni *Mnohé truchlivé příběhy z prusko-francouzské války z dějin v píseň uvedené roku 1870* se vyskytuje drobná zmínka o pruském princi Bedřichu Karlovi, jehož vojáci se dopouštěli krutostí na civilním obyvatelstvu. Naprosto kriticky vystupuje neznámý autor ve skladbě *Píseň o prusko-francouzské válce 1870* také vůči Otto von Bismarckovi. Ten je v písni vnímán jako hlavní strůjce konfliktu, který vede válku ze své vlastní zpupnosti a pouze v touze po slávě, bez ohledu na tisíce mrtvých: *„Hroznou ztrátou zvítězili, toť Bismarckovi lhostejno, kdyby všecky se pobili, jen když má on slavné jméno!“* Píseň je veřejnou obžalobou Bismarcka za oběti jeho politických her, po kterých zůstávají ženy bez manželů, děti bez otců a mrzáci upadlí do žebroty: *„V Prusku pak na tisíce žen, dítek, sirotků v nouzi lká, však kdo bídy té vinen, sousto chleba jim nepodá.“*[32]

Nenávist k Prusům u autorů kramářských písní vedla k nekritickému stranění Francouzům, a proto v textech často převládlo černobílé nazírání na věc. Zatímco Prusové byli líčeni jako velmi krutí válečníci, Francouzi byli nahlíženi jako obránci vlasti, kteří hrdinně vzdorují. Většinou však písně nereflektují, že to byla císařská Francie, kdo byl agresorem konfliktu. V písních převládá nesnášenlivost vůči pruským vojákům, která vycházela z nedávné zkušenosti tažení roku 1866. Přímé odkazy na předchozí tažení se objevují v mnoha písňových textech. Jan Kratochvíl tak např. bitvu u Werthu

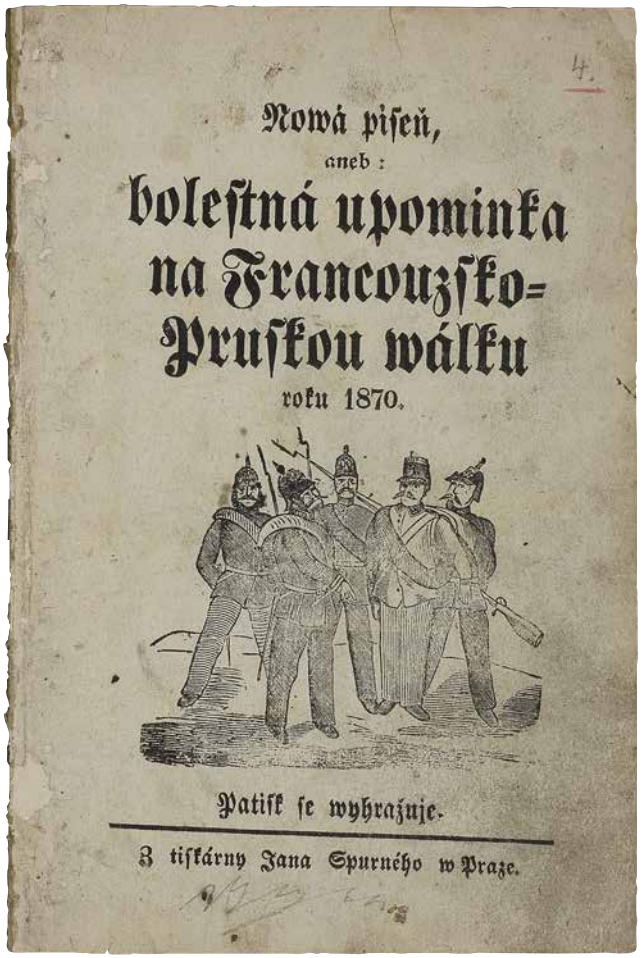

Obr. 2. Titulní strana kramářského tisku *Nová píseň aneb bolestná upomínka na francouzsko-pruskou válku roku 1870* s vyobrazením pruských vojáků. MZK Brno, sign. VK-0000.720, přív. 3.

(*Woerth*, *Wörth*) přirovnal k bitvě u Hradce Králové. Právě odpor k Prusům a touha po odplatě byly pravděpodobně také hlavním důvodem upření pozornosti pouze k nim, nikoli celé koalici německých států, která společně proti Francii táhla do boje. Písně z prusko-francouzské války tak lze považovat svým způsobem za pokračování kramářských písní z války prusko-rakouské, kdy konstantním prvkem zůstávají negativně vnímaní pruští vojáci. Za spojující prvek lze považovat i užití dřevořezových štočků s pruskými vojáky na titulní straně, které vznikly před lety jako ilustrace k písním války předešlé.[33]

Negativní vnímání pruských vojáků umocňovaly navíc zprávy z bojiště o jejich krutosti vůči civilnímu obyvatelstvu. Ty jsou spojovány v písních s celou dobou tažení, dovídáme se o nich jak z počátku bojů po bitvě u Werthu, tak

[29] MZK Brno, sign. VK-0000.748, přív. 11.

[30] MZK Brno, sign. VK-0000.720, přív. 3. Za zmínku o Napoleonu III. lze považovat pravděpodobně i verš v satirické písni o Garibaldim: *„u Sedanu hodovali, tam jim nezůstalo nic, jenom jedno velké zvíře, jeden velký zajíc.“* MZK Brno, sign. VK-0000.454,9.

[31] Václav Josef Krejza dokonce líčil maršála Bazaina téměř jako hrdinu a výborného stratéga: *„Generál Bazaine z mětské pevnosti vypadal na Prusy s velkou smělostí, museli jej tam pilně hlídati, dva armádní sbory tam zanechali.“* MZK Brno, sign. VK-0000.748, přív. 11. Skutečnost, že to přinutilo maršála MacMahona k tažení směrem na Sedan, které skončilo katastrofální porážkou, že kvůli tomu jádro francouzské armády poté chybělo při obléhání Paříže, autor zcela ignoruje.

[32] Regionální muzeum ve Vysokém Mýtě, sign. KP 34.

[33] K výzdobě titulní strany byly v drtivé většině případů využity již dříve použité dřevořezové štočky, ať už s vojenskými, nebo zcela nesouvisejícími motivy. Většinou se jednalo o výjev s vojáky (pruskými), případně militarii. Přímo s událostmi prusko-francouzské války souvisí pouze vyobrazení štrasburské katedrály, která byla v průběhu obléhání s celým okolím bombardována, viz Regionální muzeum ve Vysokém Mýtě, sign. KP 34.

v souvislosti s boji jižně od Paříže kolem Orléansu na konci roku 1870. Písně obsahují jak kusé informace o vraždění nevinného obyvatelstva a vypalování celých vesnic, tak poměrně rozsáhlá a barvitá vyprávění. Nejpodrobnější líčení těchto hrůzných scén přináší pravděpodobně tisk Josefa Téra, který soustředil své vyprávění na události při bojích kolem Orléansu. Vojsko prince Bedřicha Karla se při tomto tažení mělo ubytovat po okolních vesnicích. Když ráno velitel jednotky zjistil, že 10 mužů i s hospodářem, u kterého nocovali, přes noc zmizelo, rozhodl se mstít na obyvatelích vesnice. Vybraných 17 rolníků si muselo vykopat vlastní hrob, do kterého je poté měli Prusové zaživa pohřbít. Vraždění se podle textů ale nevyhýbalo ani starcům. Z vyprávění se dovídáme o tom, jak jeden pruský voják zabil 70letou stařenu poté, co prosila za život pro svá vnoučata. Krutost se projevovala i při vypalování vesnic: *„Ze vzteku čtyři dědiny Prusové zapálili, za to, že obyvatelé v čelo se postavili, nešetřili žádného, ani malé nemluvně, ten, který nezhynul v boji, hodili jej do ohně.“*[34]

Písně většinou už nereflektují, že toto násilí bylo často prováděno až jako reakce na partyzánské útoky francouzských vojáků i ozbrojených civilistů. Texty také dokládají, že i Francouzi využívali příležitostí, aby mohli Prusům působit ztráty: *„Po kruté bitvě u Werthu, kde Prusové padli, jak s raněnými sedláci krutě nakládali, když je zaopatřit měli, ruce, nohy jim sekali, tak s nimi jednali.“*[35] K násilnostem tedy docházelo na obou stranách, byť u Francouzů byly v písních výrazně upozaďovány. Mnoho případů násilí ze strany Prusů bylo navíc založeno na potřebě udržet na dobytém území klid a zajistit tak zázemí pro bezpečnost materiálních transportů z Německa.[36] Už ze skutečnosti, že se líčení těchto událostí v písních liší, lze navíc předpokládat, že informace si jejich autoři značně upravovali.[37]

Uvedené závěry se ale vztahují pouze k šesti kramářským zpravodajským písním. Téma prusko-francouzské války však bylo v mnoha případech vedlejší a za hlavní účel užití tématu války lze považovat snahu o zajištění komerčního úspěchu při prodeji těchto tisků. Jako konkrétní příklad lze doložit *Truchlivou píseň o válečném hluku v Evropě pro naše občany* od Františka Haise. Informační hodnota této písně je totiž v podstatě zcela nulová, a kromě základní informace o tom, že mezi Francií a koalicí německých států probíhá válečný konflikt, se o události nic nedozvídáme. Píseň je plná emotivních motivů spojených s hrdinstvím, zármutkem nad padlými, loučení s povolanými muži apod.[38] Právě tyto motivy jsou typické také pro řadu dalších obdobných tisků, ve kterých je zpravodajská funkce naprosto marginální.[39] Výjimečně se potom lze setkat v kramářských tiscích i se zcela smyšlenými informacemi.[40]

V letech 1870 a 1871 bylo vydáno také množství písní, které se explicitně o prusko-francouzské válce nezmiňují, přesto s ní mají silnou spojitost.[41] Příkladem může být *Vlastenecký zpěv našich českých zemských obránců* od Františka Haise z roku 1871.[42] Autor v textu věnuje pozornost mužům, kteří byli povolaní do armády v souvislosti s hrozbou války s Pruskem v roce 1870. Situace byla v té době totiž značně nejistá a Francie se snažila získat podporu Rakousko-Uherska v boji proti Prusům. K nasazení rakouských vojáků však zejména v důsledku obratné Bismarckovy zahraniční politiky, která Rakousko-Uhersko zneutralizovala hrozbou války s carským Ruskem, nedošlo.[43]

Satirické písně

Po zpravodajských písních, které vyprávěly průběh tažení, byly mezi kramářskými písněmi hojně zastoupeny satirické písně. Populární byla pravděpodobně *Nová píseň o Francouzích*, kterou známe z produkce litomyšlské a jihlavské tiskárny. Vznik této písně lze předpokládat na začátek celého konfliktu, protože operuje s francouzskou převahou a očekává pruskou porážku, ve které lze vidět touhu po odplatě porážky z roku 1866.[44] V písni se humorně líčí vítězství francouzské armády a jejího tažení až do Dánska, k pevnosti Dippl (*Dibbøl*).[45] Tématem druhé satirické písně je účast Giuseppa Garibaldiho a jeho sboru dobrovolníků během prusko-francouzské války. Autor se v textu dostává do složité situace, když chce sympatizovat s Francií, a zároveň si chce vyrovnat účty s Garibaldim bojujícím za Francouze, kterého však vzhledem k jeho dřívějšímu angažmá v severní Itálii taktéž vnímá negativně. Výsledkem je líčení Garibaldiho jako zloděje a zaprodance,[46] který se do boje zapojuje pouze za účelem materiálního obohacení. Tato píseň využívá i pro řadu dalších skladeb podobného ražení motivu hostiny, kterou pro vyhladovělé okupanty připravuje obyvatelstvo na dobytém území: *„Když Francouzi osiřeli skvostné hody mít chtěli, mléka, kávy a vajíček k těm hodům*

[34] KNM, sign. KP A 45/1.
[35] MZK Brno, sign. VK-0000.720, přív. 3.
[36] TARABA 2006, s. 220–224.
[37] Pro srovnání může posloužit např. líčení zabití 17 rolníků v jiné písni, ve které si rolníci také vykopali hrob, ale poté byli zastřeleni a následně zahrabáni, nikoli pohřbeni zaživa. KNM, sign. KP A 45/1.
[38] MZK Brno, sign. VK-0012.300.
[39] MZK Brno, sign. VK-0012.300; KNM, sign. KP R. Hlava 2745.
[40] Za takovou informaci lze považovat například zprávu o zajetí 16 tisíc Prusů, včetně všech vojevůdců, u Paříže a zabití stejného množství pruských vojáků velkým výbuchem („prachem“), viz MZK Brno, sign. VK-0010.991, VK-0015.432.
[41] Příklad takovéto modlitby např. MZK Brno, sign. VK-0000.670, přív. 21.
[42] MZK Brno, sign. VK-0012.304.
[43] TARABA 2006, s. 44–45.
[44] Lze pozorovat např. z narážky na ochotnou pomoc Saska, které bylo rakouským spojencem v roce 1866. *„Vítězové páni generáli v Sasích se před králem meldovali, on jim hned ukázal cestu, kady do Berlína vede k městu.“* MZK Brno, sign. VK-0000.603, přív. 2.
[45] Zmínka o pevnosti Dippl je odkazem na některé kramářské tisky spojené s prusko-rakousko-dánskou válkou, viz např.: MZK Brno, sign. VK-0011.722, VK-0014.634.
[46] *„Garibaldi jako Jidáš, prodal Prusům armádu, za dva miliony franků, to u města Jopanu, …“* MZK Brno. sign. VK-0000.454,9.

Obr. 3. Titulní strana tisku satirické skladby *Nová píseň o Francouzích z roku 1870* z produkce jihlavské tiskárny Jana Rippla. MZK Brno, sign. VK-0000.506,45.

přistrojili, hned psali do pruské země, slyšeliť to s radostí, vůdce sebral mnoho lidu a přišel s svými hosty."[47]

Terčem posměchu se stal také císař Vilém I. V německé písni *Der Sieg der Preußen in Frankreich* je zesměšňována pruská touha po slávě a dobývání území. Píseň upozorňuje na pruská vítězství v posledních letech, vzápětí však klade otázku, zda se Prusko v budoucnu spokojí s Evropou, nebo bude chtít dobýt i slunce a hvězdy na obloze.[48]

Modlitby a náboženské písně

V letech 1870–1871 bylo vydáno také množství modliteb za odvrácení války. Tyto modlitby doprovázely většinu politicky vypjatých situací v 19. století a vyznačovaly se výraznou stereotypizací. Typické náboženské písně k prusko-francouzské válce sice nevznikaly, u většiny skladeb se ale vyskytují náboženské motivy. Řada písní se hned v úvodu obrací k Panně Marii, Bohu Otci nebo Nejsvětější Trojici. Invokace k Bohu a svaté rodině se objevují i dále v textech, stejně jako trojice svatých jmen *„Ježíš, Maria, Josef"*. Drtivá většina písní potom končí prosbou k Bohu za ukrácení konfliktu spojeného s lidským utrpením a výzvou k posluchačům a čtenářům k modlitbě. V této výzvě lze sledovat snahu zapojit recipienta do událostí a umožnit mu stát se prostřednictvím modlitby jejich vzdálenou součástí. Píseň *Mnohé truchlivé příběhy* je navíc doplněna i modlitbou k Bolestné Matce boží, která je otištěna za textem skladby. Míra náboženských motivů je v písních velmi různorodá, lze se setkat jak s omezením se na poslední kapitolu, případně kapitolu úvodní a závěrečnou, tak i skladby, kde jsou duchovní motivy integrální součástí celého textu. V písních, které doprovázelo větší množství náboženských motivů, byla válka chápána často jako boží trest za hříchy, jichž se společnost dopouštěla: *„Ach to nás Bůh trestá na vše strany, za naše zlé skutky a zlé činy, Ježíš, Maria! Ó křesťané, modleme se mocně k Matce Páně."*[49] Za doklad božího hněvu byla považována i znamení na obloze, která měla být viděna u Berlína, Mét (v textu psáno „Mecu") a Paříže: *„Jako v pruském položení, posměch sobě dělali, pět a dvacátého září, znamení uhlídali, strašnou metlu a dva meče, čtyři sloupy krvavé, a ty nám všem oznamují, tyto války přesmutné."*[50]

Drobné prozaické kramářské tisky

Kromě písňových textů a modliteb vznikaly o prusko-francouzské válce i rozsáhlejší texty, které lze považovat za kramářské tisky. V prvé řadě se jedná o tisk *Jádro některých sbírek z hlavních spisů o francouzsko-pruské válce*.[51] Tento tisk osmerkového formátu vydal kramář Václav Lisa z Nové Vsi, který byl pravděpodobně i autorem díla. Rozsahem 16 stran byl podstatně delší než většina dvoulistých kramářských tisků stejného formátu, což odrážela i cena osm krejcarů, která byla vůči běžným kramářským tiskům zhruba čtyřnásobná. Autor v textu vylíčil události ze srpna roku 1870, tedy z úplného počátku konfliktu. Značný rozsah tisku mu umožnil popsat poměrně podrobně probíhající události včetně detailních informací o početních stavech, konkrétních jednotkách a průtazích jednotlivých armád. Zatímco v písňových textech se objevovali ve zmínkách pouze velitelé celých armád, Lisa zmiňuje i řadu generálů a jejich podíl na průběhu konfliktu. Text je rozdělen do několika menších kapitol uváděných výstižnými názvy, které se důrazem na emocionalitu značně blíží běžným kramářským tiskům (např. *Hrůzná událost velké bitvy u Grawellote, dne 16. srpna*). Text tisku zakončuje informace, že v budoucnu autor přinese pokračování líčení prusko-francouzské války, to se však dohledat nepodařilo. Tento drobný prozaický kramářský tisk popisující válečné události ale nebyl jediným svého druhu.

Od 70. let 19. století vzniklo několik málo těchto drobných tisků líčících probíhající válečné konflikty zevrubně, aniž by obsahovaly typické písňové texty nebo modlitby. Tyto tisky byly zcela prozaické a formátem odpovídaly tehdy převažující osmerce typické pro pozdní období kramářské písně. S texty typických kramářských tisků (písní a modliteb) je spojovalo také autorství, autory těchto tisků totiž známe i jako tvůrce množství kramářských písní. Obdobným

[47] Tamtéž. Srov. MZK Brno, sign. VK-0011.406.
[48] MZK Brno, sign. 1-0791.444.
[49] MZK Brno, sign. VK-0010.539.
[50] MZK Brno, sign. VK-0010.991.
[51] MZK Brno, sign. VK-0000.720, přív. 4.

tiskem jako v případě zmiňovaného Lisova *Jádra některých sbírek* bylo např. *Krátké popsání hroznych bojů, které podstoupiti museli Rakušané s povstalci léta Páně 1878 v Hercegovině a Bosně* od Josefa Chládka.[52] Těchto několik málo tisků ukazuje snahy autorů přizpůsobit se nové době, která jejich tvorbě nebyla příliš nakloněna. Přes tyto snahy se jim však jejímu zániku zabránit nepodařilo a těchto několik prozaických kramářských tisků se stalo pouze drobným specifikem závěrečné fáze existence kramářské tvorby.

Na pomezí zmiňovaných prozaických kramářských tisků a literaturou knižní je potom dílo *Francouzsko-německá válka roku 1870 a 1871* od J. Richtera, vytištěné v Litomyšli u Josefy Bergerové v roce 1871.[53] Tato kniha osmerkového formátu mající 48 stran od autora, kterého z kramářské tvorby neznáme, představuje přechodné pásmo mezi knižní a kramářskou produkcí. Nelze si ovšem nepovšimnout zřetelných podobností v sazbě a užitých ilustracích, které jsou známé i z kramářských tisků. Tento exemplář tak ukazuje další z řady velmi různorodých tisků, které ke zkoumanému konfliktu tiskárna Josefy Bergerové vyprodukovala.

Závěr

Na základě provedené analýzy lze konstatovat, že kramářské tisky o prusko-francouzské válce tvoří poměrně široké spektrum tištěné produkce. Jejich autory a distributory byli většinou tvůrci dalších obdobných tisků známí i z předcházejícího období, kteří využili populárního námětu k tvorbě komerčně úspěšných tisků. Část produkce byla distribuována i samotnými tiskaři. V pozdní fázi kramářské tvorby vedle sebe koexistovaly jak tisky, které čerpaly ze starší tradice (písně, modlitby), tak i tisky, které vznikaly nově ve snaze adaptovat se na postupný úpadek kramářských písní (drobné prozaické tisky). Studie také ukázala, že i přes skutečnost, že kramářské písně bývají často dávány do kontextu se zpravodajstvím, veršovaných písní vyprávějících průběh tažení ani zdaleka nebyla většina. Značné množství písní bylo informačně téměř bezcenných a jejich tématem byly většinou stereotypní motivy spojené s válečnými konflikty, výjimečně obsahovaly písně i zcela smyšlené informace. V druhé polovině 19. století výrazně vzrostl význam satirických písní. Zpravodajské písně, které podávaly vyprávění o průběhu tažení, líčí převážně počáteční fázi konfliktu. Hlavní dějovou linku tvořily úvodní střety na hranicích, francouzský ústup k opevněnému území kolem města Méty, bitva u Sedanu a následné obležení Paříže. Zhoršující se situace francouzské armády vedla k opadnutí zájmu o tento konflikt, který v počátcích u recipientů vytvářel naději na odplatu porážky z roku 1866. Zprávy o následujících bojích kolem Orléansu v závěru roku 1870 se soustřeďovaly už primárně na násilnosti pruských vojáků na civilním obyvatelstvu. Všichni autoři těchto tisků se výrazně přikláněli na stranu Francouzů, což se projevovalo marginalizací německých vítězství, až přehnanou glorifikací francouzských velitelů (Bazaine, MacMahon) a výrazným nadhodnocováním německých ztrát. Písně o prusko-francouzské válce tak lze považovat do značné míry za pokračování kramářských písní o válce prusko-rakouské, protože právě nenávist vůči Prusům, naděje na odplatu předchozí porážky a nasazení vojáků na hranicích pro případ následujícího konfliktu v roce 1870, byly pravděpodobně hlavními důvody komerčního úspěchu těchto tisků.

Prameny:

RICHTER 1871: RICHTER, Josef. *Francouzsko-německá válka roku 1870 a 1871*. Litomyšl: Josefa Bergerová, 1871.

Moravská zemská knihovna v Brně

sign. 1-0791.444 (*Der Sieg der Preußen in Frankreich*). Litomyšl: Josefa Bergerová, 1870.
sign. VK-0000.079, přív. 25 (*Nowá píseň o nyněgssj francouzsko-pruské válce*). Mladá Boleslav: J. Zvikl, [mezi 1870 a 1871?].
sign. VK-0000.454,9 (*Nowá píseň o rozkazech wůdce Garibaldi-ho a o jeho řádění w Prusko-Francouzské válce 1870*). Praha: Jan Spurný, 1871.
sign. VK-0000.506,45 (*Nowá pjseň o Francouzjch*). Jihlava: Jan Rippl, [mezi 1870 a 1871?].
sign. VK-0000.603, přív. 2 (*Nowá pjseň o Francouzjch*). Litomyšl: Josefa Bergerová, 1870.
sign. VK-0000.670, přív. 21 (*Wroucná modlitba aneb prosba za odwrácenj wogny a nákažliwé nemoce*). Litomyšl: Josefa Bergerová, 1870.
sign. VK-0000.720, přív. 3 (*Nowá píseň aneb: bolestná upomínka na Francouzsko-Pruskou válku roku 1870*). Praha: Jan Spurný, [mezi 1870 a 1871?].
sign. VK-0000.720, přív. 4 (*Jádro některých sbírek z hlawních spisů o Francouzsko-Pruské válce*). Praha: Jan Spurný, [mezi 1870 a 1871?].
sign. VK-0000.748, přív. 11 (*Nowá píseň o nynějssí (1870) Francouzsko-Pruské válce*). Praha: Jan Spurný, [mezi 1870 a 1871?].
sign. VK-0010.539 (*Žalostná pjseň o strassné válce německo-francouzské roku 1870, (dle telegrafických zpráw sepsaná)*). Chrudim: Stanislav Pospíšil, [mezi 1870 a 1871?].
sign. VK-0010.991 (*Nowá pjseň o weliké válce francouzské wssem na swětlo wydána*). Litomyšl: Josefa Bergerová, 1870.
sign. VK-0011.406 (*Žertowná pjseň řáděnj Prusů w Čechách u gjdla*). Nový Bydžov: Karel Kastránek, [1866?].
sign. VK-0011.722 (*Podiwny a prawdiwy přiběh, který se stal při Dánské wogně u festunku Dyql roku 1864*). Jindřichův Hradec: Alois Josef Landfras a syn, [1864?].
sign. VK-0011.726 (*Truchliwá píseň o Válečném hluku w Ewropě, pro nasse občany*). Jindřichův Hradec: Alois Landfras a syn, [mezi 1870 a 1871?].
sign. VK-0012.134 (*Krátké popsání hroznych bojův, které podstoupiti museli Rakušané s*
povstalci léta Páně 1878. v Hercegovině a Bosně). Roudnice nad Labem: A. Mareš, [1878?].

[52] MZK Brno, sign. VK-0012.134.
[53] RICHTER 1871.

sign. VK-0012.300 (*Truchliwá píseň o Válečném hluku w Ewropě, pro nasse občany*). Praha: Jan Spurný, [mezi 1870 a 1871?].
sign. VK-0012.304 (*Wlastenecký zpěw nassich Českých zemských obránců*). Praha: Jan Spurný, 1871.
sign. VK-0014.634 (*Podiwny a prawdiwy přiběh, který se stal při Dánské wogně u festunku Dyql roku 1864*). Olomouc: Josef Groák, [1864?].
sign. VK-0015.432 (*Nowá pjseň o wolké válce francouzské wssem křesťanům na swětlo wydaná*). Hranice: Amálie Škarniclová, 1870.

Knihovna Národního muzea

sign. KP A 44/1 (*Mnohé truchliwé přjběhy s Prusko-Francouzské války z děgin w pjseň uwedená roku 1870*). Mladá Boleslav: J. Zvikl, [mezi 1870 a 1871?].
sign. KP A 45/1 (*Znamenité příběhy z Prusko-francouzské války, wyňato z dějin roku 1870-71*). Praha: Jan Spurný, [mezi 1870 a 1871?].
sign. KP R. Hlava 618 (*Bolestná upomjnka na strassnou válku Francouzsko-Pruskou r. 1870*). Nový Bydžov: Karel Kastránek, 1871.
sign. KP R. Hlava 2745 (*Pjseň aneb: popsánj nassj smutné nyněgssj doby*). Mladá Boleslav: J. Zvikl, [mezi 1870 a 1871?].

Regionální muzeum ve Vysokém Mýtě

sign. KP 34 (*Pjseň o Prusko-francouzské Válce 1870*). Litomyšl: Josefa Bergerová, 1870.

Literatura:

BENEŠ 1968: BENEŠ, Bohuslav. Funkce českých kramářských písní se zřetelem k jejich slovanským paralelám. *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské university* 1968, D15, s. 165–185.
BENEŠ 1970: BENEŠ, Bohuslav. *Světská kramářská píseň: příspěvek k poetice pololidové poezie*. Brno: Universita J. E. Purkyně, 1970.
BOURGUINAT – VOGT 2020: BOURGUINAT, Nicolas – VOGT, Gilles. *La guerre franco-allemande de 1870*. Paříž: Flammarion, 2020.
CORNEJO 2004: CORNEJO, Paloma. *Zwischen Geschichte und Mythos. La guerre de 1870/71 en chansons: Eine komparatistische Untersuchung zu den identitätsstiftenden Inhalten in deutschen und französischen Liedern zum Krieg*. Würzburg: Königshausem & Neumann, 2004.
DELUERMOZ 2014: DELUERMOZ, Quentin. *La France contemporaine 3: Le crépuscule des révolutions 1848–1871*. Paříž: Seuil, 2014.
FIALA 1989: FIALA, Jiří. *Novina z francouzské krajiny*. Praha: Naše vojsko, 1989.
GOUTTMAN 2020: GOUTTMAN, Alain. *La grande défaite 1870–1871*. Paříž: Perrin, 2020.
HENRYOT – MARTIN 2020: HENRYOT, Fabienne – MARTIN, Philippe. *La guerre de 1870: Témoignages écrits et imagerie populaire*. Paříž: Maisonneuve & Larose nouvelles éditions-Hémisphères éditions, 2020.
HRYCH 2000: HRYCH, Ervín. *Velká kniha vojevůdců, bitev a zbraní: dějiny válek, vojenství a organizace vojska*. Praha: Regia, 2000.
IVÁNEK 2017: IVÁNEK, Jakub. Poznámky k vymezení pojmu kramářská píseň (s ohledem na tisky náboženské povahy). *Listy filologické* 140, 2017, s. 201–230.
KESSLER 2017: Jabůrek, Groeben, von Petr – hrdinové prusko-rakouské války na pomezí fikce a metareality. *Acta Musei Nationalis Pragae – Historia litterarum* 62, 2017, č. 3–4, s. 31–36.
KOSEK 2020: KOSEK, Pavel et al. *Do Brna široká cesta: kramářské písně se světskou tematikou. Katalog k výstavě*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2020.
KUPKA 2009: KUPKA, Vladimír. *Boje o francouzské pevnosti v letech 1870–71*. Dvůr Králové nad Labem: Fortprint, 2009.
MIKANOVÁ 2017: MIKANOVÁ, Hana. Jan František Kratochvíl, zpěvák chrudimský. *Chrudimské vlastivědné listy* 26, 2017, č. 3, s. 16–17.
NICOLAS 2016: NICOLAS, Serge. *Brezel 70. La guerre de 1870 et la Commune de Paris vues à travers les chansons sur feuille volante en Basse-Bretagne*. Vannes: Institut culturel de Bretagne, 2016.
PLETKA 1966: PLETKA, Václav. *Tam u Královéhо Hradce: veselé i smutné písničky o té válce v roce 1866*. Hradec Králové: Východočeské nakladatelství, 1966.
SMETANA – VÁCLAVEK 1949: SMETANA, Rudolf – VÁCLAVEK, Bedřich. *České písně kramářské*. Praha: Svoboda, 1949.
SCHEYBAL 1955: SCHEYBAL, Josef V. Josef Tér, jarmareční písničkář. *Československá ethnografie* 3, 1955, s. 72–96.
SCHEYBAL 1990: SCHEYBAL, Josef V. *Senzace pěti století v kramářské písni: příspěvek k dějinám lidového zpravodajského zpěvu*. Hradec Králové: Kruh, 1990.
ŠIMEČEK – TRÁVNÍČEK 2014: ŠIMEČEK, Zdeněk – TRÁVNÍČEK, Jiří. *Knihy kupovati…: dějiny knižního trhu v českých zemích*. Praha: Academia, 2014.
TARABA 2006: TARABA, Luboš. *Divná válka: francouzsko-pruská válka 1870–1871*. Praha: Baset, 2006.
VOIT 2008: VOIT, Petr. *Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*. Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2008.

Martin Drozda
Moravská zemská knihovna
Kounicova 65a
601 87 Brno